

Tür Çözümlemesi: Yönelimler, Yöntem ve Sınırlamalar

Yrd.Doç.Dr. Işıl ÖZYILDIRIM*

Özet

Bu çalışmanın amacı son yıllarda çok popüler olan 'tür çözümlemesi' kavramını açıklamak, kapsam ve sınırlarını belirlemek ve bu alanda yapılmış çalışmalardan örnekler vermektir. Bu araştırmada ayrıca tür çözümlemesinde farklı yönelimler ve yaygın olmayan türlerin çözümlenmesinde gerekli olan aşamalardan da söz edilecektir.

Anahtar Sözcükler : Tür, tür çözümlemesi, iletişimsel amaç, kesit, kesit çözümlemesi, durum bağlamı, kurumsal bağlam.

Abstract

The purpose of this study is to investigate the area of 'genre analysis' which became very popular in recent years, its definitions and limitations together with some example studies carried out in this area. In this study, the different orientations in genre analysis and the steps to be followed in analysing unfamiliar genres will also be mentioned.

Key Words : Genre, genre analysis, communicative purpose, register, register analysis, context of situation, institutional context.

I. Giriş

Dilbiliminde son yıllarda bazı alan ve kavramlar çok popüler hale gelmiştir. Söylem çözümlemesi ve adı onunla birlikte anılan bazı terim ve kavramlar için de böyle olmuştur. Bu çalışmada kapsam ve sınırlarıyla tanımlamaya çalışacağımız tür çözümlemesi (genre analysis) de böyle kavramlardan birisidir. Tür çözümlemesi neden bu kadar popüler olmuştur ? Bunun nedeni 'tür' kavramının şemsiye bir kavram haline gelmesi ile

(*) Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü Öğretim Üyesi

açıklanabilir. Swales'in de (1990:33) belirttiği gibi 'tür' Webster's Third 'de özel bir küme ya da yazınsal bir birleşim olarak tanımlanmıştır ; ancak daha sonra bu kavram dini eserler, antlaşmalar, reklamlar, yasa metinleri, bilimsel araştırma makaleleri, gazete haberleri vb. gibi farklı türleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bugün tür, yazınsal bağlantısı olan ya da olmayan her türlü yazılı ya da sözlü metni kapsamaktadır.

Bhatia (1993:1) tür çözümlemesi ile ilgili alanları şu şekilde sıralamaktadır : yazın-bilim, sözbilim, toplumbilim, bilişsel bilim, bilgisayar dilbilim, veya bilgisayarlı çeviri, dilbilim, söylem çözümlemesi, ve dil eğitimi. Tür çözümlemesi ile ilgilenen gruplara reklam metni yazarlarını, halkla ilişkiler uzmanlarını ve dille ilgilenen şirketleri de ekleyebiliriz.

Bu kullanım sıklığı 'tür çözümlemesi' kavramına açıklık getirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı da son yıllarda çok popüler olan bu kavrama ve içerdiği anlamlara ışık tutmak va dilbilim dünyasında nasıl kullanıldığını araştırmaktır.

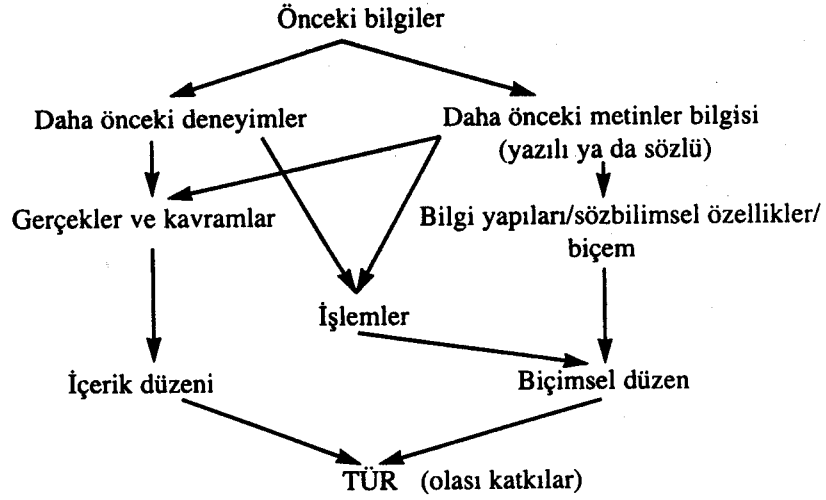
II. Tür Çözümlemesi Nedir ?

Swales'in de belirttiği gibi 'tür' (genre) kavramı ilgi çekici olduğu kadar sınırları tam belirlenmemiş ve bu nedenle de dikkatli tanımlanması gereken bir kavramdır.(1990: 33)

A. Tanım ve Özellikler

Swales (1990:58) türü "bir dizi iletişimsel amacı paylaşan üyelerden oluşan iletişimsel bir olay" olarak tanımlamaktadır. Paylaşılan amaçlar uzman üyeler tarafından algılanmakta, kabul edilmekte ve böylece de türün temel mantık yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu bilişsel yapı aynı zamanda söylemin bütüncül düzenini oluşturarak o söylemin içerik ve biçimiyle ilgili dilsel seçimlerini de etkiler. Diğer bir deyişle, türler belirli sosyal durumlardan ortaya çıkarlar ; belirli bir amaca yöneliktirler, bir veya daha fazla katılımcı ile gerçekleşirler ve kendilerine has özellik ve yapıları vardır. Kress'e göre de bu şekilde gelenekselleşen ve tekrarlayan durumların belirgin biçimlerinden geleneksel metin tipleri ortaya çıkmaktadır. (1985:19)

Swales insanların iletişimsel davranışlarını kısmen de olsa tür bilgileri aracılığıyla gerçekleştirdiklerini söylemekte ve bir insanda belli bir tür bilgisinin oluşmasını aşağıdaki şema ile açıklamaktadır : (1990:84)

Ancak, her iletişimsel olay tür değildir. Swales'e göre en azından iki sözel aktivite tür kavramının dışında kalmaktadır : teklifsiz konuşma ya da sohbet ve sıradan anlatı. Swales konuşmanın insanlık tarihi ile birlikte var olduğunu ve günlük hayatımızda da sıradan konuşma ile bir türün gerektirdiği biçimde konuşma arasında fark olduğunu belirtmektedir. (1990: 59) Levinson da iki ya da daha çok kişi arasındaki sıradan konuşmaların bir mahkeme ya da kilise gibi kurumsal bir bağlamın dışında geçen konuşmalar olduğunu vurgulamaktadır. (1983: 284) Önemli olan sıradan konuşmaların, örneğin sınıf ortamında, mahkemede ya da tıbbi konsültasyon sırasında yapılan konuşmalar gibi belli bir iletişimsel amacı olan konuşma türleriyle olan farklarını bulmaktır.

Özetlersek, Swales tür kavramının özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır : (1985:13)

- 1) Türler geleneksel olarak kabul görmüş ve herkes tarafından paylaşılan ortak bir amacı olan iletişimsel olaylardır.
- 2) Bir tür belirli özgürlük sınırları içerisinde yapılaşarak standartlaşan bir olaydır ve amaç ve yapı olarak sınırlamaları vardır.
- 3) Bir türün geleneksel bilgisi bu işin içinde olan uzmanlarda diğerlerine göre daha fazladır.
- 4) Toplumlar sürekli tekrarladığını düşündükleri iletişimsel olaylara tür adını verirler.
- 5) Aynı şekilde alt-türlerin ortaya çıkması da tekrarlayan ve dikkat çekici ortak özellikler üzerine kurulmuştur.

B. Tür Çözümlemesi (genre analysis) ve Kesit Çözümlemesi (register analysis)

Metin ve bağlam arasındaki karmaşık dilbilimsel, toplumsal, kültürel ve ideolojik ilişkilerin araştırılması 30 yıl kadar 'kesit çözümlemesi' (register analysis) çalışmaları ve kuram alanı içerisinde yer almış ; ancak daha sonraları bu konular aynı zamanda 'tür çözümlemesi' çalışmalarının da alanını oluşturmuştur. Tür ve kesit çözümlemesiyle uğraşan bilim adamları hem yazılı veya sözlü dili ve hem de yazınsal olan ya da olmayan metinleri incelemişlerdir. Bu nedenle, her ne kadar tür ve kesit kavramları arasındaki ilişki tam olarak kesinlik kazanmasa da ve bazı dilbilimciler tarafından birbirinin yerine kullanılsa da aralarındaki bazı farklar özellikle vurgulanmaktadır.

Kesit kuramı ilk olarak 1960 larda gündeme gelmiştir. Halliday'e göre bu kavramı ilk olarak 1956 da Reid kullanmıştır. Halliday kendisi de 1964 te kesit' i dil kullanımıyla ortaya çıkan bir dil değişkesi olarak tanımlamıştır. Bir kesit durum bağlamı ile ilgili özelliklerin ortaya çıkardığı dilbilimsel özelliklerden oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, kesit kuramları dil işlevi ile biçimi arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. (Halliday 1978: 32)

Halliday kesiti daha çok biçimsel özellikleriyle algılamasına karşın daha sonraki tanımında anlam ve bağlam özelliklerini ön plana çıkarır ve kesiti özel durumlardaki anlamların ortaya çıkmasını sağlayan sözcük ve yapıların oluşturduğu anlam örüntülerinin bir görüntüsü olarak tanımlar. (Leckie-Tarry 1993 : 29)Halliday'in çalışmasının ardından Gregory ve Carroll da kesiti sosyal bağlamın değişkeleriyle dil değişkelerinin bir bağlantısı olarak tanımlamışlardır. (1978 : 64)

Ancak, bazı kuramcılar 'kesit' kavramını yeterli bulmamakta ve 'tür' kavramının dilde işlev ile biçim arasındaki kuramsal ilişkiyi daha iyi temsil ettiğini düşünmektedirler. Leckie-Tarry'nin de belirttiği gibi genelde kesit tanımlarının çıkış noktasında bir metnin dilsel yapıları, bunların bağlamla ilgileri ve özel durum bağlamı bulunmaktadır. Bu durum kesit çözümlemesi çalışmalarında dilsel özelliklerin daha önce çok vurgulanmış olmasının bir sonucudur. Bağlamsal faktörlerin bu şekilde geri plana itilmesi ilerleyen yıllarda kesit çözümlerinin daha çok dilbilimsel özelliklerle ilgilenmesine neden olmuştur. Öte yandan, tür kuramcılarını ise çözümlemenin odak noktası olarak sosyal ve kültürel faktörleri görmekte-dirler. (1993 : 30)

Tür çözümlemecilerine göre tür kuramı sosyal amacın vurgulanma derecesi açısından kesit kuramından ayrılmaktadır. Martin, Christie ve Rothery kesit kuramının sosyal süreçlere ve dolayısıyla metnin işlevsel yönlerine gereğinden az ağırlık verdiğini ve kuramda metnin dilbilimsel özelliklerinin sosyal bağlamdan öncelikli olarak ele alındığını söylemektedir. Oysa tür çözümlemesinde daha geniş sosyal bağlam ve iletişimsel amaç özellikle vurgulanır. (1987 : 119) Swales (1985) ve Widdowson(1983) da kesit çözümlemesinin yetersizliğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin Swales kesit'in bağlamdan

çok dilsel özelliklerle ilgilendiğini düşünmekte ve tür kuramını benimsemektedir. (Leckie-Tarry 1993 : 38)

Kesit ve tür kavramlarında karışıklığa neden olan diğer bir vurgu farklılığı ise o anki durum bağlamı ile daha geniş bir çerçevedeki kültür bağlamı arasındaki farktır. Tür kuramcıları durum bağlamından uzaklaşarak bağlam-metin ilişkisinin birbirini etkileyen ve tekrarlayan özünü vurgulamışlar ve bağlamı en geniş anlamda kültürel bağlam olarak ele almışlardır. Threadgold'a göre dilbilimsel süreçleri sadece durum tipleri ve ilgili türler çerçevesinde ele almak yetersiz olacaktır. Esas bilmemiz gereken şey kurum ve kurumsal güç bilgisinin ve ilişkilerinin durum tiplerini ve türü nasıl belirlediği ve sınırladığıdır. Bir metin tarihsel, sosyal ve politik süreçlerinden ayrı olarak düşünülemez. Tür kuramcılarının amacı sözcük-dilbilgisi yapılarının sosyal işlevlerin ortaya çıkışını nasıl belirlediğini bulmaktır. (1989 : 97)

Kesit kuramcıları dilsel yapıları öne geçirerek metne dilbilimsel bir ürün olarak bakarlardı. Oysa, tür kuramcıları tür kuramının bağlamsal özellikler ve dilsel yapılar olmak üzere iki yönlü olduğunu vurgularlar. Böylelikle de metne ürün olarak değil dinamik bir süreç olarak bakarlardı.

Metnin bütünü ve parçalarının çalışılması açısından da bu iki kavram birbirinden farklılık göstermektedir. Tür kavramı şüphesiz her türlü etkileşimin veya metnin bütünü ile ilgilidir. Ancak, kesit kuramında sık sık metin içindeki bazı dilsel yapılarla şekillenen kısımlardan sözedilir. Yani parçacı bir yaklaşımı vardır. (Leckie-Tarry 1993 : 34)

Bu iki okulla ilgili tartışmalardan şu sonuç ortaya çıkmaktadır : tür ve kesit kavramları arasındaki farklar amaçtan çok vurgu üzerine dayanmaktadır. Kesit tanımlamaları iletişimsel amaca ve durumsal bağlama dilsel yapılar aracılığıyla ulaşırken tür çözümlemeleri iletişimsel amacı çok açık olan ve sosyal olarak kabul edilmiş iletişimsel olaylara önem verirler. Ayrıca türler metnin bütünüyle ilgilenirken kesit kuramcıları metnin parçaları veya tamamlanmamış olaylarla da ilgilidirler.

III. Tür Çözümlemesinde Yönelimler

Bilindiği gibi tür çözümlemesi çalışmalarının da içinde yer aldığı söylem çözümlemesi disiplinlerarası bir yaklaşım ve farklı disiplinlerden araştırmacıların katkılarını gerektiren bir alandır. Hepsinin ortak amacı dilsel çeşitliliği vurgulamak olsa da eğitimleri, geçmiş bilgi birikimleri kendilerine en ilginç görünen yanıtları bulmada birbirinden farklı yaklaşımlar kullanmalarına neden olmaktadır. Bu anlamda, Bhatia'nın da belirttiği gibi (1993 : 16-21) tür çözümlemesi çalışmalarında en azından üç önemli yönelim bulunmaktadır : 1. Dilbilim, 2. Toplumbilim ve 3. Ruhbilim.

III.1. Dilbilim ve Tür Çözümlemesi

Çoğunlukla 'kesit' ya da 'biçem' çözümlemesi olarak ele alınan ancak, son zamanlarda söylem çözümlemesinin bir parçası olarak görülen dilbilim ağırlıklı tür çözümlemesi çalışmaları temel olarak değişik metin tiplerinin dilsel tanımlamalarıyla ilgilidir. Bu çalışmaların çoğunda bir araştırmacı için çalışılan metindeki sözcük, dilbilgisi ve hatta söylem ya da sözbilim düzlemlerine ait bazı dilsel özelliklerin normalden fazla kullanımı ya da bazen yokluğu önemlidir. Bu bakış açısıyla yapılmış bilimsel İngilizce ile ilgili eski kesit çözümlemesi çalışmalarına örnek olarak Barber 1962 ; Halliday, McIntosh ve Strevens 1964 ; Huddleston 1971 ; hukuk İngilizcesi ile ilgili çalışmalara örnek olarak Gustafsson 1975 ; ve biçem çözümlemesi çalışmalarına örnek olarak ise Crystal ve Davy 1969 verilebilir. (Bhatia 1993 : 17)

Metinselleşme ve sözbilimsel özelliklerin kullanılması konusundaki dilbilimsel çözümlenmeleri kapsayan daha yeni çalışmalara örnek olarak ise Selinker, Lackstrom ve Trimble 1972, 1974 ; Swales 1974 verilebilir. Ayrıca sözbilim ve söylem düzeni ile ilgili olarak Widdowson 1973 ; Candlin ve arkadaşları 1974, 1976 ; Hoey 1983 ; Swales 1981; Bhatia 1982 örnek olarak verilebilir. (Bhatia 1993 : 17)

Bu çalışmaların çoğu dilbilimi alanında büyük önem taşımaktadır ; çünkü, bunlar belirli dilsel özelliklerle metin tipleri arasında bağlantı kurarlar. Ancak, sadece dilsel yapıların incelenmesi bir türün ortaya çıkışı hakkında bize yeteri kadar bilgi vermez. Birch'ün de belirttiği gibi işlevsel bir dil kuramında çözümlemeciler yalnızca dilin ne olduğu değil aynı zamanda dilin neden ve nasıl öyle olduğu konusunda da ilgilendirilir. (1989 : 1) Dolayısıyla, dil kullanımının daha kapsamlı bir tanımının yapılabilmesi için metin oluşumunun sosyo-kültürel, ruhbilimsel ve bilişsel özelliklerini de dilbilimsel bir bakış açısıyla incelemek gerekmektedir.

III.2. Toplumbilim ve Tür Çözümlemesi

Toplumbilimsel bir yaklaşımın egemen olduğu tür çözümlemesi çalışmalarında bu türün sosyal gerçekliği nasıl tanımladığı, düzenlediği ve iletişim kurduğu önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, toplumbilim ağırlıklı tür çözümlemesi çalışmalarında metnin tek başına bir anlam ifade etmediği, toplumsal roller, grup amaçları, profesyonel ve kurumsal tercihler ve önşartlar ve hatta kültürel sınırlamaların da bir türün tanımlanmasında önemli rol oynadıkları vurgulanmaktadır. Toplumbilim ve kültürel bağlam bilgisi akademik veya profesyonel herhangi bir dil topluluğunun dilsel davranışları da dahil olmak üzere herhangi bir sosyal gerçekliğin daha kapsamlı bir şekilde tanımlanmasını sağlar. Türü sosyal bir olgu olarak ele alan Kress ve Hodge (1979 :13) tür çözümlemesi çalışmalarında toplumdilbilimsel girdinin önemini vurgulamakta ve herhangi bir dil tanımlamasının bu dilin yer aldığı daha geniş bir sosyal bağlamla ilişkilendirilmediği sü-

rece bu dilin biçimsel ve işlevsel tanımlamalarının yetersiz kalacağını belirtmektedirler. Örneğin Kress belirli sosyal olayların geleneksel özellikleri, katılımcıların amaç ve hedefleri gibi faktörlerin bu sosyal olaylar içerisinde oluşan metin üzerinde çok büyük etkileri olduğunu söylemektedir. (1985 : 19)

Bhatia 90lı yıllarda toplumsal dil kullanımı çalışmalarının benzer türlerle ilgili yapılan dilbilimsel çalışmalardan farklı bir gelenek içerisinde geliştiğini söylemektedir. Örneğin, bu iki gelenek tarafından bilimsel araştırma makaleleri ile ilgili yapılan çalışmalar birbirinden çok farklı görünmektedir. Toplumbilim ağırlıklı bilimsel araştırma makalesi çalışmalarına örnek olarak Bazerman (1983) verilebilir. (1993 :19)

III.3. Ruhbilim ve Tür Çözümlemesi

Bir metni tam olarak anlamak metnin sadece kendisi ile değil o metnin üretilmesi ve algılanması ile ilgili bilgileri de gerektirir. Tür çözümlemesindeki üçüncü tip yönelim araştırmacıların daha çok metnin temel mantık yapısı veya düzeni gibi konularla ilgilendiği ruhbilimsel bir yönelmedir. Tür çözümlemesinin ruhdilbilimsel yönü metnin bilişsel yapısını gösterirken, tür tanımının stratejilerle ilgili yönü de metin yazarının belli bir amaç doğrultusunda seçtiği yapıları ve onun kişisel seçimlerini yansıtır. Belli bir yazar tarafından kullanılan bu stratejiler de metni daha etkili yapmak, okuyucunun beklentilerini yerine getirmek ya da birtakım kurumsal sınırlamaları gerçekleştirmek amacıyla kullanılır. Bhatia bu tür stratejileri iki gruba ayırmaktadır : 1. türün doğasında farklılık yaratmayan stratejiler (non-discriminative), ve 2. türün doğasında farklılık yaratan stratejiler (discriminative) (1993 : 20-21)

Türün doğasında farklılık yaratmayan stratejiler türün iletişimsel amacını değiştirmezler. Örneğin gazete haberleri bilinen bir türdür ve hem dilbilimsel ve hem de toplumdilbilimsel bazı özellikleri vardır. Yazarın iletişimsel amacı da açıktır : okuyucuya günlük olayları sunmak. Ancak, burada yazarın bu iletişimsel amaca ulaşmak için kullandığı ve türün doğasında değişiklik yaratmayan bir takım stratejiler bulunmaktadır. Yazarlar haberin içerisinde değişik bakış açıları yaratmak için çeşitli dilbilimsel stratejiler kullanırlar. Bunlar uygun gerçeklerin seçiminden bazı sözcüklerin kullanımına kadar uzanabilir. Bu nedenle, bir gazetede haberle diğer bir gazetede aynı haberin sunulduğu birbirine benzemez. Örneğin, aynı haber bir magazin gazetesinde daha az ayrıntılı olur, daha dikkat çekici bir başlığı olur ve görsel yanı daha fazladır. Bazen de iletişim ortamının farklı olması türler aynı olsa bile stratejilerin farklı olmasını gerektirir. Örneğin televizyon ve yazılı basın reklamları gibi.

Türün doğasında farklılık yaratan stratejiler ise sözkonusu türün iletişimsel amacına yeni boyutlar katarlar. Bu değişimler de bize türler ile alt-türler arasındaki farkları verir. Örneğin bir tanıtım makalesi bir araştırma makalesinin alt-türü olarak düşünülebilir. Ay-

nı ayırımı spor haberleri ve haberler arasında da görebiliriz. Bu iki metin tipinin ortak yönleri çoktur ancak metnin oluşumunda değişik stratejiler kullanırlar. Bu nedenle de aynı türün alt türleri olarak algılanabilirler.

İletişimsel amaç türün bilişsel yapılanmasında da önemlidir ; çünkü, metnin genel düzeni içerisindeki tekrarlayan yapıları ortaya çıkarır. Bu yapılar doğa olarak bilişseldir çünkü belirli bir iletişimsel amaca ulaşmak için türün ya da söylemin üyeleri tarafından o türün oluşturulmasında ve algılanmasında kullanılırlar. Bu bilişsel yapı da özel bir söylemin veya profesyonel topluluğun gelenekselleşmiş sosyal bilgisini yansıtır. Swales'in de belirttiği gibi bir tür metnin yazarları iletiyi hep aynı biçimde düzenlerler. (1990 : 34) Bir özel türün iletişimsel amacı ile onun tipik bilişsel yapısı arasındaki kaçınılmaz ilişkiye örnek olarak tipik bir gazete haberi ile bir köşe yazısının karşılaştırması verilebilir. Gazete haberinde nesnel bir anlatım bulunmasına karşın köşe yazılarında ilginç ve zıt olayların dengeli bir çözümlemesi yapılır. İletişimsel amaçtaki bu değişiklikler bu iki türde değişik stratejiler uygulanmasını gerektirir, ve bunlar da bilişsel yapılara yansır. İletişimsel amacın birbirinden çok farklı olduğu ve farklı bilişsel yapılar gerektirdiği durumlarda iki farklı türden söz ediliyor demektir. (Bhatia 1993 : 21)

IV. Yaygın Olmayan Türlerin Çözümlemesi

Bhatia'ya göre, bir türün kapsamlı olarak çalışılabilmesi için 7 aşama bulunmaktadır. Ancak, çalışmanın amacı, vurgulanan yönü ve çözümlemecinin bu tür hakkındaki geçmiş bilgisine de bağlı olarak bu aşamaların bazıları atlanabilir ya da hepsi kullanılabilir. Bhatia bu aşamaları sırasıyla şu şekilde vermektedir : (1993 : 22-36)

IV. 1. İncelenen Tür Metnin Bir Durum Bağlamı İçerisine Yerleştirilmesi

İlk olarak tür metni daha önce o konuyla ilgili bilgilerimizden, ansiklopedik dünya bilgisinden, metnin içinde verilen ipuçlarından ve bu türle ilgili iletişimsel geleneklerden yola çıkılarak el yordamıyla da olsa bir durum bağlamı içerisine yerleştirilmelidir. Ayrıca, benzer metinlerin incelenmesinden elde edilen bilgiler de değerlendirilmelidir. Böylelikle, araştırmacı sözkonusu türün neden belirli bir şekilde yazıldığı konusunda bir fikir sahibi olur.

IV. 2. İlgili Yayınların Taranması

Bu aşamada özellikle sözkonusu türün dilbilimsel çözümlemesi veya benzer türlerin çözümlemesi ile ilgili yapılan çalışmalar, bu çalışmalarda kullanılan ilgili yöntem ve kuramların incelenmesi, bu türün uygulayıcısı olan kişilerin veya konu ile ilgili akademisyenlerin tavsiyeleri, el kitapları, inançları ve hedeflerinin öğrenilmesi önemlidir.

IV. 3. Durum Bağlamının Değerlendirilmesi

Metin bir durum bağlamı içerisine yerleştirildikten sonra şu çözümler yapılması gerekir :

- a) metindeki katılımcıların (konuşucu /dinleyici /izleyici gibi) ve bunların ilişki ve amaçlarının tanımlanması
- b) bu türü kullanan topluluğun tarihsel, sosyo-kültürel, felsefi ve mesleki durumunun tanımlanması
- c) sözkonusu türün ortaya çıkmasında zemin oluşturan dilbilimsel geleneklerin tanımlanması
- d) metnin konusunun, temsil ettiği dil-dışı gerçekliğin ve metnin bu gerçeklikle olan ilgisinin tanımlanması

IV. 4. Bütüncenin Seçilmesi

Doğru ve uygun bütüncenin seçilebilmesi için şu noktalara dikkat etmek gerekmektedir :

- a) öncelikle, türün doğru olarak tanımlanması ve onu diğer türlerden ayıran özelliklerin belirlenmesi gerekmektedir.
- b) metnin belirli bir türü temsil ettiğinden kesinlikle emin olunmalıdır.
- c) uygun bir bütüncenin seçilmesindeki ölçütler iyi belirlenmelidir. Örneğin, ayrıntılı bir çözümlenme için uzun ve tipik bir metin ; bir ön çalışma için gelişigüzel seçilmiş birkaç metin ; türün bazı geleneksel özelliklerinin ortaya çıkarılması için ise geniş bir istatistiksel örnek grubu seçilmelidir.

IV. 5. Kurumsal Bağlamın İncelenmesi

İyi bir tür çözümlenecisi türün içinde yer aldığı kurumsal bağlamı da incelemelidir. Diğer bir deyişle, türün içinde yer aldığı sistem veya yöntem bilgisinin, dilbilimsel, sosyal, kültürel, akademik ve profesyonel kural ve geleneklerin araştırılması gerekir. Bu kural ve gelenekler sözkonusu türün kullanıldığı kurumsal bağlamda katılımcılar tarafından özellikle veya farkında olmadan kullanılırlar. Kurumsal bağlamla ilgili bilgiler rehber kitaplardan, ilgili yayınlardan veya uzman kişilerden elde edilebilir. Veri toplanan kurumun iç yapısı da ayrıca incelenmelidir.

IV. 6. Dilbilimsel Çözümlemenin Düzeyleri

Tür çözümlenecisi daha sonra bu türün en dikkat çekici özelliklerinin hangi düzeyde ortaya çıktığına karar verir ve aşağıda belirtilen düzeylerden bir veya birkaçı üzerinde yoğunlaşarak çözümlemesini yapar.

IV. 6. 1. Sözcük-Dilbilgisi Özelliklerinin Çözümlemesi

Bir metin türünde sıklıkla kullanılan özelliklerin nicel bir çözümlemesi yapılabilir. Bu da tür metninin kapsamlı bir bütüncüye dayalı istatistiksel çözümlemesi ile gerçekleşir. Örneğin Barber (1962) modern bilimsel düzyazı ile ilgili böyle bir çalışma gerçekleştirmiş ve aşağıdaki sonuçları bulmuştur : (Bhatia 1993 : 25)

Bilimsel İngilizcede Zaman Kullanımı

	Etken	Edilgen
Geniş zaman	%64	%25
Şimdiki zaman	%0.6	%0
Devam eden geçmiş	%1.7	%1.4
Dili geçmiş zaman	%1.2	%1.2
Gelecek zaman	%3.7	%0.7

Benzer bulgular Gustafsson'un (1975) yasa metinlerindeki bağımlı tümcecikler ile ilgili çalışmasında da ortaya çıkarılmıştır.

Çeşitli türlerde bulunan sözcük ya da dilbilgisi düzeyindeki özelliklerin kullanım sıklıklarının ortaya çıkarılması o türün özellikleri hakkında yapılan tahmine dayalı değerlendirmelerin deneysel olarak doğrulanmasını veya çürütülmesini sağlaması açısından gereklidir.

IV. 6. 2. Metin Örüntüsü veya Metinselleşmenin Çözümlemesi

Dilbilimsel çözümlemenin bu yönü geleneksel dil kullanımının metin örüntüsü ile ilgilidir. Bu çözümlemede o türün katılımcılarının metne sözcük, dilbilgisi veya söylem gibi boyutlarda hangi değerleri kattıkları ve dil kullanımını nasıl sınırladıkları önemlidir. Widdowson (1979) bu özelliği 'metinselleşme' olarak adlandırmaktadır.

Bu tür yaklaşımın bir örneği Swales'in (1974) kimya ders kitaplarındaki ad öbekleri üzerine yaptığı çözümlemedir. Swales'in bulgularına göre İngilizcedeki 'en' ortaçları kimya metinlerinde yazarın örnekleme veya genelleme yapması durumuna bağlı olarak iki ayrı yönü metinselleştirmektedir.

Bir türde metinselleşmenin çözümlenmesi türün sözcük-dilbilgisi boyutunda çözümlemesine yeni bir boyut ve yorum katar ve metindeki biçim işlev ilişkilerini ortaya çıkarır. Bu bilgiler özellikle özel amaçlı dil öğretimi açısından çok önemlidir.

IV. 6. 3. Tür Metninin Büyük Ölçekli Düzlemde Yorumlanması

Bir türün büyük ölçekli düzlemde yorumlanması dil kullanımının bilişsel yönü ile ilgilidir. Bir tür metninin yazarları iletiyi hep aynı biçimde düzenlerler. Örneğin Swales (1990) bir çalışmasında bilimsel araştırma makalelerinin giriş kısımlarının metnin söy-

lem yapıları açısından büyük benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Değişik disiplinlerden 48 bilimsel makale giriş'ini incelediği çalışmasında Swales tipik bir bilimsel makale girişinin 4 ayrı büyük ölçekli yapıdan oluştuğunu ortaya koymuştur. Bunlar sırasıyla 1. Araştırma alanının belirlenmesi, 2. Daha önceki araştırmaların özetlenmesi, 3. Araştırmanın sunumu için zemin hazırlanması, ve 4. Araştırmanın sunumu.(Bhatia 1993 : 30)

Bir metnin bilişsel düzenindeki büyük ölçekli yapılar bir türün iletişimsel amacı ile yakından ilgilidir ve onun ortaya çıkmasını sağlarlar. Her türün bir iletişimsel amacı olduğu gibi her büyük ölçekli yapının da kendi içinde bir amacı vardır ve bu da türün genel iletişimsel amacının bir parçasıdır.

IV. 7. Tür Çözümlemesinde Uzman Bilgisi

Son olarak tür çözümlemecisi bulgularını o alanın içerisinden ve aynı zamanda dil konuları ile de ilgili bir uzmana kontrol ettirmelidir. Uzman görüşleri ve konu ile ilgili tepkileri araştırmacının bulgularının doğrulanması ve çözümlenmeye ruhbilimsel bir gerçeklik getirmesi açısından önemlidir.

V. Sonuç

Tür çözümü sözlü ve yazılı dildeki işlevsel farklılıkları diğer yöntemlerden daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyması açısından önemlidir. Söylem çözümlemesinin daha henüz bütün yönleriyle keşfedilmemiş bu ilginç alanı dilbilimsel çözümlemeyi yüzeysel betimlemelerden daha kapsamlı bir tanımlamaya taşımakta ve belirli bir metin türünün çözümlenmesinde dilbilimsel, sosyo-kültürel, ruhbilimsel ve bilişsel özelliklerin de dilbilimsel bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazın ve sözbilim alanında uzun zamandır yaygın olan , ancak dilbilim alanında sadece son zamanlarda önem kazanmaya başlayan tür çözümü kavramı özellikle akademik ve profesyonel metinlerin daha kapsamlı incelenmesinde kullanışlı ve etkili bir yöntem haline gelmiştir ; çünkü bu yöntem sadece durum bağlamı ve dilsel özellikler değil söylem topluluklarının iletişimsel amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için kullanılan stratejileri de ortaya koyar. Bu anlamda tür çözümü dilin sadece ne olduğu değil, neden o şekilde kullanıldığı sorusunu da yanıtlar ve böylelikle biçim-işlev ilişkilerine daha kapsamlı bir açıklama getirir. Bütün bu yönleriyle tür çözümü iletişimsel dil öğretiminde ve özellikle özel amaçlı dil öğretiminde önemlidir.

Kaynakça

- Bhatia, Vijay K. 1993. *Analysing Genre : Language Use in Professional Settings*. London : Longman.
- Birch, D. 1989. "Language, Literature and Critical Practice" in *Language Teaching Methodology for the Ninetees*. (Ed) S. Anivan. Singapore : SEAMEO Regional Language Center. ss. 157-177.
- Gregory, M. ve Carroll, S. 1978. *Language and Situation : Language Varieties and Their Social Contexts*. London : Routledge.
- Halliday, M.A.K.. 1978. *Language as a Social Semiotic : The Social Interpretation of Language and Meaning* . London : Arnold.
- Kress, G. 1985. *Linguistic Processes in Sociocultural Practice* . Geolong : Deakin University Press.
- Kress, G. and Hodge, R. 1979. *Language as Ideology* . London : Routledge and Kegan Paul.
- Leckie-Tarry, Helen. 1993. " The Specification of a Text : Register , Genre and Language Teaching" in *Register Analysis Theory and Practice*. (Ed) Mohsen Ghadessy. London : Pinter Publishers.
- Levinson, S.C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Martin, J., Christie, F. ve Rothery, J. 1987 "Social Processes in Education" in *The Place of Genre in Learning : Current Debates* .(Ed) Reid, I. Geelong: Deakin University.
- Swales, J. 1985. " A Genre-Based Approach to Language Across the Curriculum" in *Language Across the Curriculum*. (Ed) Tickoo, M.L. Singapore: SEAMEO Regional Language Center. ss.10-22.
- Swales, John W. 1990. *Genre Analysis : English in Academic and Research Setting* Cambridge : Cambridge University Press.
- Threadgold, T. 1989. "Talking About Genre : Ideologies and Incompatible Discourses" in *Cultural Studies* 3 . 92-118.